

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ЗАКЛАДІВ ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ НА ВОЛИНІ–ЖИТОМИРЩИНІ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Кінець XVIII ст. ознаменувався зростанням експансії Російської імперії. В 1764 р., зі знищенням гетьманства, Україна втрачає автономію. Відтепер її територія починає втягуватися у загальноросійський простір, проводиться широкомасштабна русифікація. Централістична політика Катерини II знищила народну початкову школу в Україні. Так, за даними архіву «Малоросійської колегії», в семи полках Гетьманщини (Ніжинський, Лубенський, Чернігівський, Переяславський, Полтавський, Прилуцький, Миргородський) в 1740–1748 рр. на 1099 поселень було 866 шкіл; одна школа вміщувала 1000 осіб. У 1768 р. на території Чернігівського, Городенського та Сосницького повітів було 134 школи і одна на 746 осіб населення. Кількість шкіл була досить значною та ще більшого значення набуває вона, порівняно зі станом розвитку освіти вже через століття. Для прикладу: 1875 року на цій території було лише 52 школи з розрахунку однієї школи на 6750 осіб. У динаміці розвитку культури Волинь була однією з найвідсталіших губерній в Україні.

У першій половині ХІХ ст. до мережі установ народної освіти входили навчальні заклади чотирьох «розрядів»: парафіяльні школи, повітові училища, гімназії, ліцеї та університети. Парафіяльні школи призначалися для вихідців із найнижчих станів, повітові училища – для дворян, купців, урядових службовців, ремісників, тобто для заможних жителів міст; гімназії, ліцеї та університети – для дітей дворян. На початку 1830-х рр. польський вплив на всі сфери життя краю був досить значним, тому введення нової шкільної системи поєднувалося зі процесом деполонізації та русифікації. Становий характер політики російської влади полягав у обмеженні доступу до знань представників непривілейованих станів. Зокрема, розпорядженням Міністерства народної освіти від 15 червня 1813 р. і царським указом 1827 р. двері середніх і вищих навчальних закладів були зачинені для вихідців із селян-кріпаків. Гімназії перетворювалися на заклади для навчання привілейованих класів. М.С. Волконський пропонував монарху припинити прийом до гімназій дітей «селянина, козака, рядового, лакея, двірника, прачки», що й було зроблено у т. зв. циркулярі «про кухарчиних дітей» від 18 червня 1887 р. Гальмувало розвиток освіти несприятливе фінансування з боку держави. Відомо, що на одного жителя Волинської губернії 1911 року витрачалося на освіту 54 коп.; лише 43,3 % початкових шкіл мали приміщення, 85,7 % шкіл розміщувалися в одній кімнаті.

Вивчення розвитку і проблеми становлення жіночої освіти на Волині у ХІХ ст. – на початку ХХ ст. – справа досить складна і актуальна. На 1899 рік у Волинській губернії налічувалося лише декілька жіночих освітніх закладів. Протягом тривалого часу на жіночу освіту в губернії на державному рівні не звертали уваги. Перевага надавалася застарілій формі навчання – домашньому вихованню. Заможні родини для виховання своїх дочок, як правило, наймали гувернанток. Але міський простолюд такої можливості не мав, і тому більша частина жінок не здобувала освіти й пристойного виховання.

До чотирьох основних типів духовних навчальних закладів для дівчат належали жіночі училища для доньок осіб духовного звання (з 1872 р. – училища духовного відомства), жіночі єпархіальні училища; церковнопарафіяльні та церковно-учительські жіночі школи. Частина заможних батьків доручали навчання і виховання своїх дітей приватним вчителям, в основному іноземцям. Але це була безсистемна освіта. Приватні навчальні заклади можна було відкривати лише під контролем Міністерства народної освіти. Серед найвідоміших у Житомирі (перша половина ХІХ ст.) приватних жіночих навчальних закладів можна виділити пансіони пастора Руге та баронеси Сабіни де Конті (виникли на початку ХІХ ст.), Елізи (Єлисавети) Колпакевич і Кароліни Ростоцької (відкрилися у 1830-ті рр.), Лопатьєвої та дружини волинського губернського контролера, надвірної радниці Елеонори Вілентіївни Жданко (1840-ві рр.); 1859 р. у місті почав діяти приватний жіночий пансіон вдови надвірного радника Евеліни Махцевич. У пансіонах, крім загальноосвітніх предметів, викладалися музика, співи, танці, малювання, рукоділля.

Відомо, що в секретному листі до Київського військового, Подільського і Волинського генерал-губернатора від 12 січня 1843 р. йшлося про те, що у 1839 р. в м. Житомирі на з'їзді повітових предводителів дворянства в закритому слуханні було запропоновано проект створення інституту для 12 шляхетних дівчат у губернському центрі. З певних причин волинське дворянство не хотіло виховувати своїх дочок у Києві. З подальшого офіційного листування стає очевидним, що ідея створення у Житомирі дівочого інституту дуже сподобалася російським урядовцям, і вони з 1842 по 1844 рр. неодноразово пропонували волинському дворянству повернутися до цього питання. Проте вони так більше й не винесли даний проект на обговорення.

Отож лише в 1843 р. було відкрито перший навчальний заклад, що давав систематичну освіту, – зразковий пансіон шляхетних дівчат. Проіснував він 20 років і був закритий у 1863 р. після польського повстання. Цей заклад не задовольняв потреби житомирської молоді, адже кількість учениць, які навчалися у ньому щороку, не перевищувала 50. У 1849 р. в Житомирі був заснований ще один пансіон зі ступенем парафіяльного училища, а з 1856 р. – статусом повітового училища. Завдяки його появі стало можливим навчання дітей менш заможних верств суспільства. У пансіонах працювали вчителі місцевої гімназії. Невдовзі після закриття пансіону, за рішенням св. Синоду, в Житомирі відкрився новий навчальний заклад – Волинське жіноче училище духовного

відомства, спочатку трикласне з шестирічним курсом навчання, а з 1884 р. – шестикласне епархіальне. Училище відрізнялося стабільною освітньою базою, що забезпечувало високий рівень знань.

Іще один середній навчальний заклад для дівчат було відкрито 12 березня 1866 р. Головною радою жіночих навчальних закладів. Гімназія була розрахована на 120 учнів, але з часом кількість бажаючих знайти «світло» збільшилася. Гімназія була названа на честь дружини імператора Маріїнською. За виплати на утримання установи відповідала губернська управа. Тут могли здобувати освіту представниці всіх станів та віросповідань. Щороку виховувалося близько 400 учениць. Гімназія відіграла велике значення в культурному житті губернії, адже з її дверей вийшли такі славетні діячі культури, як українська просвітницька діячка і талановита поетеса Вероніка Морозівна, двоюрідні сестри Лесі Українки Ніна та Ольга Косач, співачка Зоя Гайдай. Заклад було закрито в 1919 р.

Необхідно відзначити створення у Житомирі іншого середнього навчального закладу – жіночої гімназії св. Анастасії (1911 р.). Цей час визначався розповсюдженням шовіністичних ідей. Отож місцевий відділ Союзу російського народу за власною ініціативою і на власні кошти створив нову жіночу гімназію. Її суттєвою відмінністю мала бути патріотичність, що, за тлумаченням Союзу, означало «чисте» християнство, без «шкідливої суміші з єврейством». Дівчата іудейського віросповідання до закладу не приймалися. Установа знаходилася у приміщенні колишньої гімназії Лихарьової. Очолював заклад директор чоловічої гімназії В.Ястржембський, головною наглядачкою стала К.А. Гогель. Усі 22 викладачі мали атестати гімназій, учительських інститутів чи вищих вчительських курсів. Гімназія мала семирічний курс із програмами і таблицями уроків, згідно зі статутом 1870 р., але учениці після семи класів отримували, не складаючи спеціальних іспитів, звання домашньої вчительки, з усіх предметів, з яких мали не менше «4». Щоб стати вихованкою усього закладу потрібні були такі документи на ім'я директора (від батьків): свідоцтва про вік, звання, за сімейним списком, письмовим зобов'язанням та свідоцтво про щеплення від віспи. Одночасно набирали учениць до всіх вісьмох класів. Екзамени з Закону Божого, російської та нових мов, природознавства, географії, арифметики, історії, алгебри склалися на вибір – як усно, так і письмово. Плата за навчання була визначена у розмірі від 60 до 70 крб. на рік. За рік існування гімназія міцно затвердилася у мережі жіночих навчальних закладів. Кількість учениць зросла з 154 до 233. Це дало змогу утримувати її без державних субсидій, до яких довелося звернутися на самому початку. Проте «патріотичний» напрям дещо відобразився на інших навчальних закладах і зумовив ще більше загострення «єврейського» питання.

Отже основними рисами розвитку жіночої освіти на Волині були підпорядкування жіночих навчальних закладів Міністерству народної освіти; встановлення системи державного контролю над жіночими навчальними установами всіх типів; домінування великодержавних ідей у виховних цілях; русифікація.